

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЧЕРЕЗ РЕАЛІЗАЦІЮ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

LEGAL NATURE OF PROCEDURAL PROTECTION PROCEDURES FOR PROVISION OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Грицак Х.М.,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена науковому дослідженню категорій «процесуальний примус» та «заходи забезпечення кримінального провадження». Проводиться аналіз поняття та ключових ознак кримінального процесуального примусу в частині реалізації заходів, які обмежують права та свободи особи та не залежать від її волі, проте покликані своїм виконанням досягнути мети кримінального провадження та цілей свого застосування. Також визначено, що примус та заходи забезпечення кримінального провадження є категоріями взаємозалежними, проте не тотожними. Процесуальний примус це не лише заходи забезпечення, однак заходи забезпечення повною мірою реалізуються через примус.

Ключові слова: процесуальний примус, запобіжні заходи, заходи забезпечення кримінального провадження, обмеження прав та свобод.

Статья посвящена научным исследованиям категорий «процессуальное принуждение» и «меры обеспечения уголовного производства». Проводится анализ понятия и ключевых признаков уголовного процессуального принуждения в части реализации мероприятий, которые ограничивают права и свободы личности и не зависят от ее воли, однако призваны своим исполнением достичь цели уголовного производства и целей своего применения. Также определено, что принуждение и меры обеспечения уголовного производства являются категориями взаимозависимыми, однако не тождественными. Процессуальное принуждение это не только меры обеспечения, однако меры обеспечения в полной мере реализуются через принуждение.

Ключевые слова: процессуальное принуждение, меры пресечения, меры обеспечения уголовного производства, ограничение прав и свобод.

The article is devoted to the research of categories "procedural coercion" and "measures to ensure criminal proceedings". The analysis is conducted on the basis of concepts and key features of the criminal procedural coercion in implementing measures that restrict individual rights and freedoms and is not dependent on his will, but its performance designed to achieve the purpose of criminal proceedings and the purpose of their application. Also, it is determined that enforcement measures and coercive measures in criminal proceedings are interdependent categories, but not identical. Procedural coercion is not only a security measure, but the measures to ensure fully realized through coercion.

Key words: coercive procedural measure, measures to ensure the criminal proceedings, restriction of rights and freedoms.

Актуальність цієї статті виражена у необхідності правової визначеності в питанні співвідношення процесуального примусу та заходів забезпечення кримінального провадження та їх взаємозв'язку в процесі реалізації.

Постановка проблеми полягає у теоретико-правовому розгалуженні думок щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження та ролі в ньому процесуального примусу. Ми зробили спробу вирішити це питання шляхом поєднання та співставлення, виділення основних ознак та визначення їх впливу на мету та ціль, яка ставиться перед тією чи іншою дією.

Головним чином вирішується питання про співвідношення категорій процесуальний примус та заходи забезпечення кримінального провадження через вивчення їх основних складових елементів та мети застосування.

Найвищою мірою відповідальності за вчинене протиправне діяння є відповідальність за кримінальним законом. Саме його формулювання та реалізація дає змогу «очищувати» суспільство від патогенних одиниць та відтворювати публічний правопорядок. Кримінальний процесуальний закон за час своєї трансформації довів ефективність та надійність через застосування положень, які забезпечують попередження, припинення та недопущення повторення порушень кримінального законодавства. Такі положення говорять про необхідність і доцільність застосування процесуального примусу, а саме примусу здійс-

нити певні дії чи утриматися від таких шляхом реалізації того чи іншого виду заходів забезпечення кримінального провадження.

Процесуальний примус у кримінальному провадженні являє собою не що інше як відповідь на порушення чи дії, які безпосередньо становлять загрозу порушення прав та свобод інших осіб (держави), це узаконена репресивна діяльність з боку уповноважених органів держави, метою якої є виявлення, фіксація, мінімізація або ж нейтралізація негативних проявів суспільної поведінки.

Низка авторів визначають кримінальний процесуальний примус як сукупність заходів державно-владного характеру, що завдають істотного, тимчасового обмеження прав і законних інтересів обвинуваченого, підозрюваного та інших учасників кримінального судочинства шляхом фізичної, психічної і моральної дії на них за наявності фактичних даних, що вказують на необхідність уживання цих заходів, на підставі винесеного компетентними посадовими особами рішення, з метою запобігання і припинення кримінально-процесуальних порушень, відновлення процесуальних правовідносин у сфері судочинства для досягнення його завдань [1, с. 137]. Такі науковці, як В. Махов і М. Пешков визначають заходи кримінально-процесуального примусу як передбачені кримінально-процесуальним законодавством процесуальні засоби примусового характеру, що застосовують у сфері кримінального судочинства

уповноважені на те посадові особи і державні органи за наявності підстав і в порядку, передбаченому законом, стосовно обвинувачених, підозрюваних та інших осіб для попередження і припинення їхніх неправомірних дій з метою успішного розслідування та виконання завдань кримінального судочинства [2, с. 38].

На підставі поданих тверджень можна зробити висновок про деякі суттєві ознаки, що становлять юридичний зміст процесуального примусу, а саме: застосовується лише на підставі законодавчо визначених положень, які не підлягають розширеному трактуванню та застосовуються відповідно до поданого в КПК формулювання та обсягу; приводиться в дію лише компетентними органами (наприклад, слідчим або на підставі ухвали слідчого судді), про що прямо передбачено у КПК; вчиняється шляхом певного тиску як фізичного, так і морального на особу, до якої застосовується примус без урахування власних можливостей та побажань особи; можливий лише через наявність достатніх та обґрунтованих підстав; служить засобом досягнення цілей кримінального провадження та мети процесуального законодавства.

Розглядаючи примус у контексті застосування заходів забезпечення кримінального провадження, О. Фірман виділяє такі ознаки кримінально-процесуального примусу: 1) застосовується тільки у сфері кримінального провадження; 2) його метою є забезпечення безперешкодного, поступального руху кримінального провадження, попередження або припинення порушення; 3) застосовується компетентними державними органами та службовими особами; 4) здійснюється незалежно від волі та бажання осіб, щодо яких допускається його застосування; 5) має характер особистого, майнового та організаційного обмеження прав і свобод особи; 6) особи, до яких він може бути застосований, підстави, умови, межі та порядок його застосування регламентовані кримінально-процесуальним законодавством; 7) законність та обґрунтованість його застосування забезпечується системою його процесуальних гарантій [3, с. 232].

Як бачимо, характеризуючі ознаки процесуального примусу в кримінальному провадженні дають змогу дійти висновку, що примус у кримінальному провадженні – це комплекс дій процесуального характеру, від диспозитивної можливості реалізації (потреба чи недоцільність вчиняти певні слідчі дії, наприклад) до вимушеного застосування (обрання запобіжного заходу, наприклад), які служать засобом досягнення та виконання певної мети: для уповноваженого суб'єкта застосування – мети кримінального провадження та мети самої дії, для особи, до якої застосовується – виконати обов'язок, покладений такою дією.

У науці кримінального процесу існує низка ідей, а саме прихильників, які ототожнюють процесуальний примус та заходи забезпечення кримінального провадження. Відтак вважаючи, що ці категорії виходять з одних і тих же принципів та мають на меті досягнення цілей, поставлених кримінальним процесуальним законодавством. Як наприклад, науковець С. Смоков вважає, що заходи забезпечення кримінального провадження є ідентичними поняттям кримінально-процесуального примусу [4, с. 629].

Проте ми схилиємося до думки, яку дещо описово в контексті дослідження заходів примусу у кримінальному провадженні висловив Д. Ісеев у своїй науковій роботі, а саме, що поділ між слідчими діями та примусовими заходами (запобіжними заходами) має відбуватися, виходячи з їх цілей, а не з результату [5, с. 8]. Відтак, як слушно зазначає професор О. Гумін, заходи кримінально-процесуального примусу охоплюють й інші заходи, крім заходів забезпечення кримінального провадження [6, с. 229]. Процесуаліст Г. Кожевніков, розглядаючи систему примусових заходів, також виділяє в ній два складники, а саме заходи забезпечення кримінального провадження та слідчі дії [7, с. 69].

Як видається очевидним, найбільш дискусійним моментом цього питання є віднесення чи навіть ототожнення заходів забезпечення кримінального провадження та кримінально-процесуального примусу.

Кримінальний процесуальний кодекс у ст. 131 наводить перелік таких заходів, до яких відносяться: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, затримання особи, запобіжні заходи [8, с. 72].

О. Миколенко у своєму дослідженні заходів забезпечення кримінального провадження та співвідношення їх із заходами кримінально-процесуального примусу зазначає, що серед перелічених у Розділі II КПК України заходів забезпечення кримінального провадження є такі заходи, які не пов'язані з тимчасовим обмеженням прав і свобод учасників кримінальних процесуальних правовідносин. Це судовий виклик, виклик слідчим чи прокурором, а також тимчасовий доступ до речей і документів. Застосування цих заходів лише призводить до виникнення певних процесуальних обов'язків в учасників кримінальних процесуальних правовідносин, а тому за своєю суттю їх можна визнати лише заходами забезпечення кримінального провадження, але не можна відносити до заходів кримінального процесуального примусу [9, с. 81–84].

Розглядаючи категорію процесуального примусу, ми розглядаємо його з боку обмеження певних прав, свобод та інтересів особи, її ustalених норм життя, втручання, яке не залежить від волі особи, проте через застосування відповідних заходів постає обов'язком виконати всі умови, що є приписом до таких дій. Ми говоримо про те, що навіть виклик слідчим для надання пояснень, показань є свого роду примусом, оскільки особа зобов'язується прийти на виклик, і лише обґрунтоване неприбуття (довідка, відсутність на місці, неналежне повідомлення тощо) можуть відтермінувати виконати такий обов'язок, при цьому для слідчого не важливо, які плани в особи, яку викликають на цей день (робота, сім'я чи щось в такому ж дусі). Тобто виходить, що навіть найменша міра втручання є теж примусом, оскільки не залежить від волі особи та покладає на неї обов'язок з'явитися, незважаючи на особисті життєві обставини.

В узагальненні судової практики [10] подається розширене визначення заходів забезпечення кримінального провадження – це передбачені кримінально-процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку стосовно осіб, котрі залучаються до кримінально-процесуальної діяльності, для запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів з метою досягнення дієвості кримінального провадження.

В основі застосування заходів забезпечення кримінального провадження лежить наступне: застосування процесуального примусу може полягати у фізичному, матеріальному чи моральному (психологічному) впливі державного органу на суб'єкта кримінального процесу; застосування заходів процесуального примусу завжди пов'язано з певними обмеженнями особистих, майнових та інших прав і свобод учасників процесу. Це може бути обмеження свободи, недоторканості житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, банківських вкладів і рахунків тощо. Обмеження майнового характеру – позбавлення права користуватися або розпоряджатися певним майном; застосовується всупереч волі та бажанню суб'єктів та виключно на підставі закону. Науковець В. Корнуков у

цьому контексті вважає, що заходи забезпечення кримінального провадження можна визначити як передбачені кримінальним процесуальним законодавством процесуальні заходи примусового характеру, що застосовують у суворо встановленому порядку органи досудового розслідування, слідчий, прокурор, суд чи слідчий суддя щодо підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідків та деяких інших осіб для усунення наявних і можливих перешкод, які виникають у процесі розслідування, з метою забезпечення успішного виконання завдань кримінального провадження [11, с. 20].

Таким чином, бачимо, що заходи забезпечення кримінального провадження реалізуються виключно через

застосування процесуального примусу, що полягає у правомірній вимозі вчинити певну дію, яка походить від уповноваженого органу, та адресована особі, щодо якої є законні підстави застосувати такий вид примусового заходу. Натомість у особи виникає безвольовий обов'язок підкорятися такій вимозі, яка супроводжується певним рівнем обмеження її особистих прав, свобод та інтересів. Заходи забезпечення кримінального провадження не можна вважати єдиною процесуальною формою примусу. До неї також доцільно відносити і слідчі (розшукові) дії, в порядку яких реалізовується діяльність уповноважених органів щодо збирання, перевірки та оцінки доказів у кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельников В.Ю. Понятие мер уголовно-процессуального принуждения и его виды. Северо-Кавказский юридический вестник. 2006. № 2. С. 126–138.
2. Махов В.Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии): учеб. пособ. В.Н. Махов, М.А. Пешков. М.: ЗАО «Бизнес школа «Интел Синтез». 1998. 208 с.
3. Фірман О.В. Заходи забезпечення кримінального провадження та їх класифікація. Юридичний науковий електронний журнал. № 6. 2014. С. 231–234.
4. Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. Форум права. 2012. № 2. С. 628–632.
5. Исеев Д.Р. Система мер принуждения и порядок их применения в уголовном процессе России: автореф. на соиск. науч. степ. к.ю.н. УФА, 2009. 27 с.
6. Гумін О.М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. № 1. 2013. С. 226–231.
7. Кожевников Г. Заходи забезпечення кримінального провадження. Вісник національної академії прокуратури України. № 3. 2012. С. 68–70.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. К.: Паливода А. В.. 2015. 328 с.
9. Миколенко О.М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу. Правова держава. №17. 2014. С. 81–84.
10. Електронний ресурс: http://zib.com.ua/ua/print/40527-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_klopotan_pro_zastosu.html
11. Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. Саратов: Из-во Саратов. ун-та, 1978. 137 с.